

A KLASSZICIZMUS–ROMANTIKA VITA A MAGYAR MŰVÉSZETTÖRTÉNETBEN

Bevezetőül három megszorítást kell tennem a meghívóban megadott címhez.

Először: a címben jelzett vita tulajdonképpen nem vita volt, hanem a romantikus építészet érdemes és szenvedélyesen elkötelezett, de sok vonatkozásban elfogult hívének és kutatójának, Vámos Ferencnek több mint négy évtizedes harca a romantikus építészet, közelebbről Feszl Frigyes – s az általa, Vámos Ferenc által e fejlődésvonalra kapcsolt Lechner Ödön és Lajta Béla – elismeréséért. Pontosabban azért az elismerésért, amelyet e mesterek számára ő jogosnak, megérdemeltnek érzett, s amelyet – szerinte – sohasem kaptak meg. E mestereket és építészeti irányukat úgy és abban a formában, ahogy Vámos Ferenc érezte, senki sem támadta és senki sem „hallgatta ahogyan”; az viszont igaz, hogy a romantikából kinövő s magyar nemzeti stílus kialakítására törekvő irányzat a kutatástól és a közvéleménytől kétségtelenül később kapta meg az őt megillető figyelmet, mint a Vámos Ferenc által „dogmákba merevültnek”, „szabadságellenesnek” tartott klasszicizmus.

Másodszor ez az egész „vita” nem csak a klasszicizmus–romantika viszonyát érintette, hanem legelsősorban a „nemzeti építészet” kérdése körül forgott, s ezzel összefüggésben más kérdéseket is felvetett.

Harmadszor: ez a vita, ha érintette is a többi művészeti ágat, s ha vett is azoktól tényeket, példákat, érveket, lényegében csak az építészet kérdéseiről folyt; témánk pontosabb megfogalmazása tehát: A klasszicizmus–romantika vita a magyar építészettörténetben. Ha e vitát – megnyilvánulásait sorra véve – áttekintjük, azért tesszük, hogy mai tudásunk szerint megvilágítsuk belőle azt, ami jelen ülésünk témáját a legközelebből érinti: a klasszicizmus és romantika (pontosabban a klasszicista építészet és a romantikus építészet) viszonyának kérdését. Lássuk tehát először a vita előzményeit és lefolyását.

A klasszicizmus értékelésének első jeleivel a magyar művészettörténetben 1909–1911 között találkozunk, a Ház c. folyóirat néhány cikkében. 1909-ben régi pest-budai házakról, 1910-ben régi – zömmel klasszicista – szobrokról ír Dömötör István, bőséges képanyaggal¹; 1911-ben rövid kis cikkben (Kultúra akták közt) számol be a pesti Szépítő Bizottság tevékenységéről a 19. század első harmadában, sok egykorú tervvel illusztrálva.² Még ugyanebben az évben jelenik meg egy csupán kezdőbetűvel szignált rövid cikk Régi pesti építőművészek címmel, ugyancsak bőven kísérve a Szépítő Bizottság terveinek fotokópiáival³. Itt hangzik el annak a ténynek – valószínűleg egyik legelső – megfogalmazása, mely lényegében a mai napig a magyarországi klasszicista építészet iránti művészettörténeti megbecsülésünk alapja: „... az a tárgyiasság és természetesség ..., mellyel apáink minden művészi feladattal meg tudtak birkózni, s amellyel a legnagyobb egyszerűség mellett is nagy formatókélyt tudtak elérni, az a kipróbált és szolid szépérzék, mely oly nemes ellentétet mutat némely modern irányzat sivár művészetlenségével, megérdemli, hogy azt, ami bennök értékes és maradandó, jogaiba visszahelyezzük.”

E néhány apró cikk ekkor alapos kutatásoknak még nem vált kiindulópontjává, maga az értékelés azonban már nem volt elszigetelt jelenség: Fülep Lajos ugyancsak a 10-es években írta hasonló tartalmú elismerő mondatait a pesti-budai klasszicizáló művészet sajátos lokális jellegéről, a klasszicista építészek bölcsességéről, a feladattal való számotvetéséről, a szerkezet terén való alkalmazkodó képességéről; de ugyanezen tanulmányában olvashat-

juk a Feszl Vigadóját értékelő passzusait, s a Lechner oeuvre-jét alaposan és részletesen elemző oldalait is⁴.

A háború után, a 20-as években Bierbauer Virgil a felfedezés örömeivel és lendületével (de épp a lendület és a sokféle elfoglaltságból adódó sietség okán több tévedést elkövetve) kezdte kutatni a 19. század első felének klasszicista építészetét⁵, a 30-as évektől kezdve pedig – elsősorban Zádor Anna munkája nyomán – az igazán módszeres tudományos kutatás is megindult⁶.

Mindezzel párhuzamosan jelentkezett Vámos Ferenc is, cikkeivel és vitairataival. Először 1925-ben (Feszl Frigyes és kora⁷), egy évvel később: Budapest városképeinek átalakulása József nádor korától napjainkig⁸, újabb egy év múlva önálló, kétkötetes kis könyvvel Lechner Ödönről⁹. E két utóbbi írásról Bierbauer írt elismerő recenziót¹⁰, Lechner megítélésében azonban vitázik Vámosmal: szerinte nem a díszítményekben, hanem a térkialakításban van Lechner igazi jelentősége, s csupán ebbéli kvalitásai hitelesítik díszítő művészetét. Ezután – talán e recenziók nyomán, ezek hatására – zajlott le az első párbeszéd, valóban vitaszerű része a tárgyalt folyamatnak Bierbauer és Vámos Ferenc között, Bierbauer 1928-as mérnökegyeleti előadása, illetve cikke¹¹, Vámos válasza, Bierbauer viszontválasza és Vámos újabb válasza formájában, egyre élesedő polémiaként¹². Tárgya röviden a magyar építészet fejlődésének kívánatos útja; Bierbauer szerint a modern törekvéseken át, Vámos Ferenc szerint a romantikából-Feszlből Lechneren át vezető, szerinte nemzeti-magyar törekvéseken át.

Vámos Ferenc álláspontja 1925-ös Feszl-cikke óta szilárdan kialakultnak látszik, s élete végéig nem is változik. Szerinte a 19. század magyar építészetének első csúcsa Feszl, aki a klasszicizmus „dogmák világával” szakítva a felhasznált elemek szuverén, önálló alakítására adott példát a Vigadóban, s akinek magyar stílusra való törekvéseit Lechner Ödön folytatta és teljesítette ki. Vámos Ferenc értékvilágában e kettőhöz halála után Lajta Béla is csatlakozott, s mindazok a szakírók, kritikusok, művészettörténészek, akik őket nem említik, nem értékelik, nem a csúcsra helyezik, azok a magyar építészet igazi vonulatát „nyomják el”, „hallgatják agyon” stb. Vámos tulajdonképpen minden írásában ugyanezt fejt ki: Feszl, Lechner és Lajta értékelése a négy évtized folyamán szinte árnyalatnyit sem változik, legfeljebb a klasszicizmus-ellenesség, illetve a hivatalos művészettörténet-ellenesség. Erősödik az idők folyamán, egyre több vétek és mulasztás számonkérésében. Ugyanezeket a nézeteket fejt ki többször is a Csaba Rezső által szerkesztett, 1937-ben induló Hajlék c. folyóirat hasábjain, melynek főmunkatársa, s az első számokat gyakorlatilag ketten írják tele a szerkesztővel¹³. 1940-ben megjelent könyve, a „Hagyományok máglyán” ugyanezt mondja ismét. E könyv közvetlen inspirálója Németh László Kisebbségben c. műve volt, de Vámos Ferenc abból csupán a hivatalos állásponttal való szembenállást hallotta ki, s ezt érezte saját nézeteivel rokonnak, egyébként Németh László nézeteitől szinte érintetlenül mondja el ismét saját gondolatait Feszlről, Lechnerről stb. E nézetek részletesebb ismertetésébe nem mehetünk bele, mivel elsősorban a nemzeti építéstílus kérdése s nem a romantika–klasszicizmus viszonya körül forognak; azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a mindig is meglévő romantika-párti állásfoglalás mellé az intenzív, vad klasszicizmus-ellenesség csak később, a vita 1955-ös és azt követő újraeléledésekor jelenik meg Vámos Ferenc írásaiban, miközben a Feszl–Lechner–Lajta mondanivaló *változatlan*. Időközben ugyanis az történt, hogy alapos előtanulmányok után 1943-ban 2X300 oldalon megjelent Zádor Anna és Rados Jenő nagy összefoglaló műve a magyar klasszicizmus építészetéről, amely témájánál fogva nem foglalkozott a romantikával és Feszllel. Ezért megtámadni nem lehetett, de nyilvánvaló, hogy Vámos Ferenc számára e könyv sem volt más, mint a romantika „agyonhallgatásának” egyik bizonyítéka. A háború után pedig a könyv két szerzője egyetemi professzor lett: egyik a Műegyetem építészettörténeti tanszékén, a másik a bölcsészkar művészettörténeti tanszékén:

a klasszicizmus hívei tehát elfoglalták az építészettörténet-oktatás kulcspozíciót is. S mind ez nem volt elég: az 50-es évek elejére bekövetkezett a klasszicizmus államilag forszírozott és dotált mennybemenetele a szocreál keretében. S noha ebben a két háború között klasszicizmussal foglalkozó kutatók egytől egyig ártatlanok voltak, az 1953 utáni olvadás idején Vámos Ferencnek egy könyvrecenzió is elég alkalom volt újabb fulmináns cikkei megírásához¹⁴, s ezután is több cikkben, recenzióban, hozzászólásban fejtette ki nézeteit. Hogy a „klasszicizmus-pártiak” mit tettek pl. a Vigadó fenntartásáért; hogy Feszl, Lechner, Lajta jelentőségét kétségbe sohasem vonták; hogy tanítványaikat a romantikával, Lechnerrel, Lajtával való foglalkozásról soha le nem beszélték, hanem biztatták és segítették, erre, azt hiszem, sokan vagyunk itt tanúk. Viszont Vámos Ferenc elfogultságának megállapítása mellett az igazságnak tartozunk azzal, ha leszögezzük, hogy

1. Vámos Ferenc vezércsillagai, Feszl, Lechner és Lajta valóban koruk legmagasabb kvalitású építészei voltak Magyarországon;

2. hogy ezek nagyságát Vámos Ferenc igen korán és intenzíven felismerte, s ilyen intenzitású felismeréssel csak az egy Fülep Lajos előzte meg őt, Lechnerről a Magyar művészetben írt méltatásával;

3. hogy e felismerés mellett negyven évig úgy tartott ki, hogy a hivatalos állásponthoz sohasem dörgölözött, legfeljebb az éppen divatos frazeológiából vett át egy-két zsargonszerű fordulatot, amellyel viszont újra csak ugyanazt mondta.

Hogy ennyi jobbravaló energiából és szándékból végülis miért nem született egy alaposabb és harmonikusabb építészettörténeti életmű, az külön kérdés; nekünk befejezésül vissza kell térnünk a klasszicizmus–romantika kérdésre, amit ez a vita a nemzeti építészet, illetve építőstílus mellett, azzal párhuzamosan és azzal összefüggésben felvetett és felszínen tartott. Természetesen ez a kérdés nem kizárólag a magyar építészettörténet kérdése, és nem is oldható meg a nemzetközi, külföldi kutatások eredményeitől függetlenül. Itt azonban az érdekel bennünket, hogyan jelentkezett e kérdés a magyar építészettörténetben, illetve az ismertetet vita nyomán hogyan s milyen irányban haladt tovább, s milyen megoldás rajzolódik ki az elmúlt évek kutatásai nyomán.

E kérdés nagyobb távlatú, összefoglaló, elfogultságtól mentes első áttekintését Zádor Annának köszönhetjük, aki a Pollack-könyv bevezetőjében részletesen tárgyalja a nagyjában 1750-től kezdődő időszak európai s magyar építészetét, s nem is egyszer hangsúlyozza az ún. forradalmi építészek működésének romantikus vonásait, a klasszicizmussal párhuzamos romantikus tendenciákat, a Piranesi oeuvre-jében megjelenő sajátos romantikus vonásokat stb. Ebben e tendenciák teljes összefonódásának a felismerése van benne, ami lényegesen közelebb vitt a két irányzat összefüggésének, illetve elhatárolódásának megoldásához, s inspirálta az erre vonatkozó további kutatásokat azzal is, hogy a könyv, mivel végülis nem ez volt a témája, ezt a kérdést nyitva hagyta. A magyarországi romantikus építészet kutatása az 1960-as évek közepétől kezdve, Zádor Anna állandó biztatása mellett, s nem utolsósorban további tanulmányainak inspirációjára¹⁵ erős lendületet vett, elsősorban Komárik Dénes munkája nyomán, s hajlok arra, hogy a klasszicizmus–romantika kérdésben az általa 1978-ban publikált tanulmány megoldását fogadjam el¹⁶. Ebben a romantikus építészet helyett a gótizáló építészet kifejezését használja, azért, hogy a romantikus kifejezést fenntartsa a zenében, irodalomban, képzőművészetben is megnyilatkozó közös alap megjelölésére. Eszerint a romantika egy válság-tünetként jelentkező szellemi áramlat, illetve magatartás, mely az építészetben három ágon jelentkezett: a gótizálás, a klasszicizálás és az ún. forradalmi építészet formájában. Ennek árnyaltabb kifejtését itt mellőzve, szeretném kiemelni, hogy ez a konstrukció a 19. század építészetének sokféle, kuszáknak látszó jelensége elhelyezésére igen meggyőző lehetőséget ad, illetve több előnnyel szolgál.

1. Magyarázatot ad e jelenségek összefonódására és azonos vonásai, illetve átfedéseik melletti különbözőségükre.

2. Összhangban vagy legalábbis közeli párhuzamban van a külföldi kutatással, illetve emlékművel.

3. Ezzel együtt jól alkalmazható az európaítól kissé eltérő magyar emlékműre, s keretei közé a sajátos magyarországi stílusfejlődés jelenségei is elhelyezhetők. Az, hogy a magyarországi korai gótizálás emlékei számszerint csekélyek, illetve hogy a jelentős gótizáló emlékek később, a klasszicizmust felváltóan születtek, nem érinti a konstrukció érvényességét, s az, hogy benne a mennyiségben szerényebb magyarországi gótizálás „jogilag” egyenrangú a klasszicizmussal, talán Vámos Ferencnek is tetszenék.

4. Ugyanakkor az a tény, hogy Magyarországon a klasszicizmus előbb és szélesebben terjedt el, hogy mennyiségben lényegesen többet s minőségben is legalább oly rangos alkotásokat hozott létre, mint a gótizálás, ennek a ténynek e konstrukción belül egyáltalán nem kell elsikkadnia, s a klasszicizmus megoldásainak értéke, józan egyszerűsége, sajátos helyi íze éppúgy vagy méginkább értékelhető s értékelendő, mint eddig.

Vannak azonban e konstrukciónak ha nem is hátrányai, de nyitott kérdései, melyek még további kidolgozást igényelnek; ezek azonban nemcsak külön előadást, egyenként akár külön ülésszakot is érdemelnének. Röviden említve ezek a következők:

1. Azon túl, hogy a romantikát, mint szellemi áramlatot, illetve magatartást minden művészeti ág jelenségei mögött megtaláljuk, a fenti konstrukció kevésbé látszik érvényesíthetőnek a szobrászatra és a festészetre.

2. Különösen a magyar, de az egyetemes művészet területén is kidolgozandó a nemzeti törekvésekkel való összefüggés. Itt érzésem szerint a Fülep Lajos által megjelölt úton lehet célhoz érni¹⁷.

3. Ha e stílusáramlatok mögött szellemi áramlatként és magatartásként a romantikát látjuk, megvizsgálandó volna más korabeli szellemi áramlatok (felvilágosodás), illetve azok megnyilvánulásainak (pl. szabadkőművesség) összefüggése a művészettel.

4. Terminológiai problémák, melyek a lényegyet érintik.

JEGYZETEK

1. DÖMÖTÖR I.: Régi házak. A Ház, II. (1909), 1–32. Uő.: Régi szobrok. A Ház III. (1910), 1–18.

2. A Ház, IV. (1911), 89–92.

3. V.: Régi pesti építőművészek. A Ház, IV. (1911), 263–266.

4. FÜLEP L.: Magyar művészet. In: Fülep Lajos: Magyar művészet (tanulmányok), Bp., 1971. p. 41, 43, 48–56. Első megjelenése: Nyugat, 1918. 6, 8, 10 sz. 1922. 4, 5, 6 sz.

5. Néhány cikke: A régi Budapest építészete, Bp., 1920. – A palatinus stílus viszonya az európai klasszicizmushoz. MMÉE Közlönye Havi Füzetek, 1925. – Kassalik Fidélio és Hofrichter József pesti építőművészek művészete. MMÉE Közl. Havi Füzetek 1927. – Pesti építőmesterek munkássága 1809–1847. TBM I. (1932).

6. ZÁDOR A.: Leopoldo Pollack és Pollack Mihály. Archaeológiai Értesítő XLV. Bp., 1931. – Uő.: Építészeti tervek a XVIII. század végéről. Uo., XLIX., Bp., 1936.

7. VÁMOS F.: Feszli Frigyes és kora. MMÉE Közl. Havi Füzetek, 1925.

8. Uő.: Budapest Városképeinek átalakulása József nádor korától napjainkig. MMÉE Közl. Havi Füzetek, 1926, p. 127–150.

9. Uő.: Lechner Ödön. Bp., 1927.

10. BIERBAUER V.: Vámos Ferenc: Lechner Ödön. Magyar Művészet III. (1927), 9. sz. 594–595.

11. BIERBAUER V.: A magyar építészeti jelen állapota, modern irányú fejlődésének szükségessége és akadályai. MMÉE Közl. 1928. (LXII), 325.

12. VÁMOS F.: A magyar formanyelv építészettünkben. MMÉE Közl. LXIII. (1929.) 56–63. – BIERBAUER V.: Válasz Vámos Ferenc: A magyar formanyelv építészettünkben c. cikkére. MMÉE Közl. LXIII. (1929.), 75–78. – VÁMOS F.: Szélejegyzetek dr. Bierbauer Virgil válaszához. MMÉE Közl. LXIII. (1929), 119–122.

13. VÁMOS F.: Az új magyar képzőművészet gyökerei a XIX. század magyarságának szellemi mozgalmában. Hajlék, I. (1937), 1–2. sz.

14. Uő.: Magyar építészettörténet, quo vadis? Magyar Építőművészet, 1955. 67–69. – Uő.: Eklektika – romantika – klasszicizmus. Magyar Építőművészet, 1955, 187–188. – DERCSÉNYI D.: Hozzászólás Vámos Ferenc cikkeihez. Uo. 248–249.

15. ZÁDOR A.: Az angolkert Magyarországon. Építés–Építészettudomány, V. (1973), 1–2. sz. 3–53.

Uő.: Az újkori magyar művészet periodizációjának problémái. Művészettörténeti Értesítő XIV. (1967) 1. sz. 1–7.

16. KOMÁRIK D.: A korai gótizálás Magyarországon. In: Művészet és felvilágosodás, szerk.

Zádor Anna és Szabolcsi Hedvig. Bp., 1978. 209–300.

17. Fülep Lajosnak a 4. sz. jegyzetben idézett műve, főleg az Európai művészet – magyar művészet c. fejezet.

István Bibó: Die Debatte „Klassizismus oder Romantik“ in der ungarischen Kunstgeschichte

Kritiker und Historiker der ungarischen Architektur führten seit den zwanziger Jahren fast bis in unsere Tage eine Auseinandersetzung darüber, welcher Entwicklungsweg für die ungarische Architektur der richtige sei; zu bestimmten historischen Zeitpunkten loderte die Debatte im Zusammenhang mit aktuellen Fragen immer wieder auf. Abgesehen von den unterschiedlich gesetzten aktuellen Akzenten blieb die Fragestellung im Grunde genommen immer die gleiche: führt der richtige Weg der ungarischen Architektur über die modernen Bestrebungen oder über die durch Frigyes Feszli (1825–1884) und Ödön Lechner (1845–1914) gekennzeichneten nationalen Stilversuche bzw. ob und wie diese beiden miteinander in Einklang zu bringen sind. Bei einem engagierten Vertreter der nationalen Bestrebungen, Ferenc Vámos (1895–1970) macht sich eine deutliche Klassizismusfeindlichkeit bemerkbar, deshalb wurde es als notwendig erachtet, das Verhältnis von Klassizismus und Romantik auch im Hinblick auf diese Debatte zu erläutern. In dieser Frage schliesst sich der Verfasser des Aufsatzes der von Dénes Komárik vorgeschlagenen Auffassung an. Demnach wäre die Romantik eine als Krisensymptom auftretende geistige Strömung bzw. Verhaltensweise, die sich in der Architektur der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts in drei Richtungen manifestierte: in der Gotisierung – Hinwendung zum Mittelalter –, im Klassizismus – Wiederbelebung der Antike – und in der sogenannten revolutionären Architektur.

